

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.334.56

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.15>**Радіонова Людмила Олексіївна**кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії і політологіїХарківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, Україна**Радіонова Ольга Миколаївна**

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри туризму та готельного господарства

Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, Україна

ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР МІСТА VERSUS ПРАВО НА МІСТО

Актуальність. Концепція публічного простору є основною темою дебатів про право на місто, яка бере свій початок у дослідженнях міських соціальних рухів, які намагаються вплинути на процеси міського розвитку. Зв'язок між правом на місто і публічним простором дуже важливий: тільки в публічному просторі право на місто може бути заявлено й реалізовано. **Мета дослідження** полягає у здійсненні аналізу публічного простору міста в тісному зв'язку з правом на місто містянина. **Завдання:** дати методологічне обґрунтування категорії «публічний простір» і виявити його онтологічні підстави через емпіричне й ідеологічне; розглянути основні форми взаємовпливу цих онтологічних структур, при цьому розкрити як, виправдовуючи право на міський простір, містяни і влада користуються діаметрально протилежною аргументацією; розглянути інституційну динаміку публічного простору. **Методи дослідження:** системно-структурний і феноменологічний. Системно-структурний метод дав змогу виявити логіку конструювання та функціонування публічних просторів. Феноменологічний метод дав підстави розкрити фундаментальні умови експлікації права на місто у просторі повсякденності. **Результати дослідження.** Публічний простір міста аналізується в контексті емпіричного й ідеологічного. Перше стосується сфери практик. У цьому сенсі термін «публічний простір» використовується для репрезентації соціального розмаїття, для засвоєння і прийняття цього розмаїття міськими жителями. Друга інтерпретація пов'язана з концепцією права на місто в більш звичному сенсі: тобто публічний простір тут розглядається як майданчик для репрезентації політичної боротьби, конфліктів або ж гострих соціальних протиріч. Публічні простори існують, і вони можливі завдяки активності людей, навіть якщо вони не сприймаються як цінність або право містян. Невважаючи дискусії показують дві різні позиції. Перша, «пострадянська» позиція не дає змогу з'єднати особисте й суспільне у відкритих просторах: тут вирішальне значення має захист символічного простору від вторгнень повсякденності. По-друге, виникнення «європеїзованої» позиції передбачає, що присвоєння публічного простору має бути правом містян. Це показує повільний перехід від радянської моделі подвійного життя міста, де громадське та приватне життя жорстко відокремлено один від одного, до моделі міста, в якому публічний простір використовується для повсякденних потреб людей.

Ключові слова: місто, публічний простір, право на місто, конфлікт, практики використання простору, постсоціалістичні міські спільноти.

Вступ. Концепція публічного простору є основною темою дебатів про право на місто, яка бере свій початок в дослідженнях міських соціальних рухів – різноманітних громадських ініціатив, які

намагаються вплинути на процеси міського розвитку. Концепція «права на місто» вперше була озвучена Анрі Лефевр, і привернула увагу численних дослідників міста – починаючи від досліджень соціально-економічної географії та закінчуючи аналізом міських рухів і антропологією [1; 2]. «Право на місто» відсилає не лише до права жителів перебувати в місті, але так само і до права брати участь в ухваленні рішень, що визначають майбутнє міста, впливати на власне навколишнє середовище. Більшість конфліктів у міському контексті можна розглядати як боротьбу за право на місто, коли різні соціальні групи намагаються вплинути на процес прийняття рішень, вторгаючись в публічний простір. Зв'язок між правом на місто і публічним простором дуже важливий: тільки в публічному просторі право на місто може бути заявлено і реалізовано.

Усвідомлення цього визначило **мету дослідження**, яка полягає у здійсненні аналізу публічного простору міста у тісному зв'язку з правом на місто містянина. Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких **завдань**: дати методологічне обґрунтування категорії «публічний простір» і виявити його онтологічні підстави через емпіричне і ідеологічне; розглянути основні форми взаємовпливу цих онтологічних структур, при цьому розкрити як, виправдовуючи право на міський простір, містяни і влада користуються діаметрально протилежною аргументацією; розглянути інституційну динаміку публічного простору постсоціалістичних міст.

Методи дослідження: перш за все системно-структурний і феноменологічний. Системно-структурний метод дав змогу виявити логіку конструювання та функціонування публічних просторів на основі інваріантних тем і парних опозицій (емпіричне та ідеологічне), а також структурних модусів контекстуалізації людських практик у місті («Продуктування простору» А. Лефевра). Феноменологічний метод дав підстави описати і розкрити фундаментальні умови експлікації право на місто у просторі повсякденності, а також теорії соціального обміну і соціологічні теорії розвитку міста, що дозволило розкрити феномен взаємозв'язку публічного простору міста і права містян на місто.

Результати. Як у суспільній дискусії, так і в академічних дебатах немає єдності в розумінні терміна «публічний простір». Але якщо ми хочемо докопатися до витоків і дізнатися, кому містобудівники зобов'язані поняттям «публічний простір», то це праця Ганни Арендт «*Vita activa*, або про діяльне життя», вона аналізує метафізичний простір – політику, економіку, владу, буття, майбутнє і минуле [3]. Праця німецько-американського філософа переконує: без комплексного осмислення міського середовища неможливо створити якісний і працюючий дизайн міста. У цьому контексті в терміна «публічний простір» є два абсолютно різних значення – емпіричне та ідеологічне. Перше стосується більшою мірою до сфери практик, а також більш проектно-орієнтовано: «міський публічний простір» використовується для опису міських просторів, відкритих для людей, створених для тусовок на свіжому повітрі, зустрічей з незнайомцями, прилучення до різноманітності міського життя. Це уявлення щодо публічного простору оспівує різноманітність, відкритість і чуттєвий досвід міста [4; 5]. У цьому сенсі термін «публічний простір» використовується для репрезентації соціального розмаїття, для засвоєння і прийняття цього розмаїття міськими жителями.

Друга інтерпретація пов'язана з концепцією права на місто в більш звичному сенсі: тобто публічний простір тут розглядається як майданчик для репрезентації політичної боротьби, конфліктів, або ж гострих соціальних протиріч. Дон Мітчелл робить дуже важливе зауваження щодо такого визначення, наголошуючи на відмінності між «публічним» простором, дозволеним державою, і окупованим простором, що створюється суспільством, силами самих містян, які зайняли його. Як пише Мітчелл: «Простір робить публічним – тобто таким, де крик і вимоги можуть бути почуті – те, що такий простір заздалегідь не призначений для цього. Швидше, публічним простір стає тоді, коли під тиском необхідності, ті чи інші групи захоплюють його і за допомогою своїх дій роблять його публічним» [2, с. 35]. «Але, – продовжує він, – сам акт появи групи (або навіть одного індивіда) на публіці створює простір для репрезентації» [2, с. 35].

Говорячи про міський публічний простір, ми маємо на увазі не тільки фізичний простір, але і практики використання простору, форми поведінки, допустимі і заборонені залежно від

політичної або соціальної напруженості. Емпіричні дослідження публічних просторів у різних міських контекстах демонструють, як сильно відрізняються моделі публічного простору в різних суспільствах – залежно від особливостей політичної культури, політичних і соціальних обставин, і т. д. Отже, є сенс говорити про різні «режими» і порядки «публічного» в різних контекстах [3].

У науковій літературі ступінь «публічності» міського простору в основному вимірюється за шкалою доступності, відкритості, свободи вираження поглядів. «Публічності» загрожує зростаючий контроль, аж до репресій з боку влади, комерціалізація і страх. Це однаково може бути застосовано в минулому до наших соціалістичних, постсоціалістичних міст так і до західних капіталістичних теж. Обмеження доступу внаслідок щораз більшої соціальної нерівності і спроби заможної частини міста «відокремити» себе від інших, неугодних елементів – усе це найбільш наочно показує, що з себе представляють публічні простори в західних капіталістичних містах [2]. Соціалістичні міста не відчували цього негативного впливу капіталізму; проте публічний простір контролювався і охоронявся міліцією в набагато більшому ступені, ніж в Європі і США.

Постсоціалістичні міські спільноти зіткнулися як з новими викликами капіталістичної нерівності, так і зі спадщиною своїх авторитарних режимів. Усі міські простори за часів СРСР були «публічними» (в тому сенсі, що належали державі) за замовчуванням, однак тільки санкціонована активність була дозволена і допускалася в місцях великого скупчення людей. Формальний статус «загального місця» не відображав реальних можливостей у використанні цих просторів: центральні площі та вулиці призначалися для демонстрацій і мітингів, що були задумані і проводилися під керівництвом влади. Під «публічним простором» в цій концепції мається на увазі місце для колективних дій, організованих владою.

Після падіння радянської системи баланс публічного-приватного почав змінюватися: значення відкритих просторів і дворів знову піддалося переінтерпретації. Процес перебудови міста було посилено новими економічними і політичними умовами, але особливості локальних політик і іміджів міст сприяли новій, неоднаковій інтерпретації публічних просторів і міської ідентичності в різних містах. Наприклад, на центральній площі нашої столиці Майдані відбулися три революції. Через них площа з місця відпочинку поступово перетворилася в меморіал загиблих. Центральна площа Києва – одне з улюблених місць киян і одна з найпопулярніших, визначних пам'яток столиці України. Звичайно, хтось приходить сюди, щоб побачити центр стародавнього міста, але більшість згадує про недавні революційні події і «Небесну сотню». Проте після низки революцій площа поступово повертається до життя. Меморіальні місця залишаються важливою її частиною, але з'являється запит на простір для відпочинку.

Офіційний дискурс прагне уникати поняття «публічний простір» або підносити його як простір, що вимагає контролю. Наприклад, в офіційних документах Харкова) [6] термін «публічний простір» замінений на нейтральний термін «відкритий міський простір», який містить менше соціальних конотацій, так як слово «відкрите» відсилає скоріше до простору без даху, ніж до простору соціальної активності. Така інтерпретація міського простору пов'язана не тільки з можливістю протестів в парках і на вулицях, але і з самою присутністю містян у них.

Дискусії щодо «відкритого простору» демонструють конфлікт між старою концепцією і новим баченням міського простору, що тільки зароджується в сучасній Україні. Відповідно до старої, офіційної концепції, відкритий міський простір – це картинка з листівки, яка показує не життя міста та його людей, а офіційний і «приємний» образ. Це тісно пов'язано з радянської ідеєю відкритого міського простору як майданчика для офіційних мітингів і демонстрацій. Концепція, що виникла в останнє десятиріччя, співвідноситься з гуманістичною ідеєю «міста для людей». Хоча це і не називається «публічним простором», ідея публічних просторів для взаємодії іноді все ж з'являється в медіа і часто виходить від самих містян.

Останній виток розвитку можна розглядати і як процес «європеїзації», так як з'явилося безліч ініціатив містян, спрямованих на поліпшення публічного простору. Ці ініціативи надихаються схожими проектами, реалізованими в європейських і американських містах.

Революції справили великий вплив на розвиток нових інтерпретацій «публічного» і «міського публічного простору» і на появу цих термінів в дискурсі.

Наприклад, у Києві в 1990 році, напередодні розпаду СРСР, тоді ще на площі Жовтневої Революції розгорнули наметове містечко й оголосили голодування близько сотні студентів із Києва, Львова та Дніпропетровська. Їхні союзники перекрили дороги, оточили Верховну Раду і захопили один із корпусів Університету імені Шевченка. Голодування, що продовжувалася 15 днів, отримало назву Революції на граніті і привело до зміни уряду. 2004 рік – на президентських виборах з перевагою в три відсотки перемагає тодішній прем'єр-міністр України Віктор Янукович. Прихильники його основного суперника Віктора Ющенка вважають, що Янукович переміг за рахунок фальсифікацій. Починаються масові протести, які переросли в Помаранчеву революцію (колір агітації за Ющенка). Її центром стає Майдан, протестуючі встановлюють наметове містечко і близько двох місяців проводять безперервний мітинг. Революція закінчується другим туром президентських виборів і перемогою Ющенка.

2013 рік – український уряд призупинив підготовку до асоціації з Євросоюзом. У відповідь в центрі Києва почалася масова кількамісячна акція протесту, що отримала назву Євромайдан, або Революції гідності, і завершилася достроковими президентськими і парламентськими виборами. За час протестів загинули 106 осіб.

«Постпротестне» розуміння міського публічного простору в українських медіа близько до того розуміння, яке прийнято в дискусіях в різних країнах, а Захід часто наводиться як приклад (точніше, те, як організовано простір в західних містах). Тут насамперед мається на увазі ідея про те, що відкриті простори можуть бути доступні для людей, про те, що люди можуть використовувати ці простори для різного роду діяльності.

Складний розподіл на публічне і приватне може допомогти пояснити, чому постсоціалістичні протести так одержимі захопленням символічно навантажених центральних частин міста: саме ці простори асоціюються з державною владою, яку необхідно окупувати для того, щоб повернути містянам політичну владу. Відкритий міський простір, позбавлений суспільного життя як такого, потребує наповнення іншим смисловим змістом і альтернативними практиками громадської участі в політичному житті: і вуличні протести, і безпосередня трансформація простору, все служить цій меті.

Не секрет, що публічні простори часто перебувають у віданні місцевої адміністрації, або, як у містах Європи та Північної Америки, такі простори знаходяться у віданні приватних власників. Однак, в цілому, ці простори, зайняті містянами, не стають проблемою для демократичних режимів, і різні групи активістів можуть поступово захоплювати простір або використовувати його. Однак в українських містах поява містян у відкритих просторах інтерпретується владою як виклик.

Причина конфліктів, що розгорнулися навколо публічних просторів в українських містах під час протестів, пов'язана з місцевим контекстом: хоча в Україні публічні простори не можуть стати приватною власністю, в дійсності вони присвоюються міськими адміністраціями, тому спроби громадян зайняти ці простори інтерпретувалися як виклик на тому ж рівні. Пострадянська епоха в історії міст повинна була породити нову стратегію в системі управління. Після скасування системи централізованого планування, ядра планової економіки, національний уряд втратив свої позиції єдиної інстанції прийняття рішень в сфері міського розвитку. Важлива риса цього періоду – поява нової фігури, інвестора. Великі фінансові групи з різних сфер бізнесу, які були готові інвестувати в розвиток міських територій, вкладаючи капітали в окремі райони, набували значний вплив на ландшафт міста. Проблема приватизації публічних просторів з'являється в пострадянському місті вперше: довгий час «нічийна земля», прекрасний естетичний «вид», стає гігантським неконтрольованим ринком – безліч кіосків, маленьких магазинів, і вулична торгівля займають все вільне місце. Подібну приватизацію можна було б розглядати з точки зору скорочення публічного простору в капіталістичному місті [7]. 1990-ті стали символом безладності та хаосу в порівнянні з контролем і порядком минулого: стан міських просторів візуально відображало цей безлад (тіньова торгівля в публічних про-

сторах, старіючі будівлі, колапс системи громадського транспорту). Спроби цивілізувати й очистити міський простір у кінці 1990-х зустріли схвалення в багатьох містян.

Реконструкція фізичного простору супроводжувалася роботою над новим виглядом міста, і концепція міської «європейськості» повинна була стати відмінною рисою, наприклад, Харкова, що виділяє його на тлі інших міст України. Включення Харкова в європейський контекст – як частина Стратегічного плану – було орієнтиром для міської стратегії. Харків залишається єдиним містом в Україні, який має повний комплект нагород Ради Європи – Диплом, Почесний Прапор, Таблицю Європи і Приз Європи. Часто використовується слово «благоустрій», також як і інновації в міському плануванні – пішохідні вулиці, фонтани, парки – нагадували людям про «європейські стандарти». Наприклад, парк Горького отримав міжнародну премію «Golden Pony Awards–2013» [8] за сучасну концепцію і тематичне оформлення парку. Однак ці зміни не включали в себе заходи по просуванню спонтанних і дискусійних публічних просторів, того, що для країн Євросоюзу є як мінімум стратегічним ідеалом.

Важливо підкреслити, що «європейський» образ, сформований у вітчизняному дискурсі, – це якийсь ідеал, який, по всій видимості, ніколи не існував в європейських містах. Проблеми, з якими стикаються українські міста, дуже схожі на неоліберальні зміни в містах Заходу – приватизація і комерціалізація публічних просторів, нехтування інтересами спільноти і сусідства на користь інтересів забудовників і великого бізнесу. Неолібералізм як виклик містам західного світу давно вже винесено на порядок денний в академічному світі, тоді як в більшості українських дискусій він сприймається як причина цих трансформацій. Відкриті простори міста рідко сприймаються жителями міста як їх власна територія, яку можна використовувати і привласнювати, тобто їх право на місто. Образ міста являє культурну спадщину, а історичний ландшафт, навпаки, сприймається як загальне благо і має високу символічну цінність [9].

Висновки. Утім, публічні простори існують, і вони можливі завдяки активності людей, навіть якщо вони не сприймаються як цінність або право містян. Невгаваючі дискусії показують дві різні точки зору. Перша, «пострадянська» точка зору не дозволяє з'єднувати особисте і суспільне у відкритих просторах: тут вирішальне значення має захист символічного простору від вторгнень повсякденності. По-друге, виникнення «європеїзованою» точки зору передбачає, що присвоєння публічного простору має бути правом містян. Це показує повільний перехід від радянської моделі подвійного життя міста, де громадське та приватне життя жорстко відокремлені один від одного, до моделі міста, в якому публічний простір використовується для повсякденних потреб людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Harvey David. The Right to the City. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2003. URL: <https://newleftreview.org/issues/II53/articles/david-harvey-the-right-to-the-city.pdf> (дата звернення: 15.04.2020.).
2. Mitchell Don. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space* 1st Edition New York : Guildford Press, 2003. 270 p.
3. Арндт Ханна. *Vita activa, или О деятельной жизни* / пер. с немец. и англ. В.В. Бибихина. Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 437 с.
4. Lofland Lynn. *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Territory*. New York, 1998. 326 p.
5. Радіонова Л.О. Публічний простір як підґрунтя розвитку сучасного міста. *Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 14–15 лютого 2020 року). Дніпро : НО «Відкрите суспільство», 2020. С. 41-44.
6. Стратегия Харькова до 2030 года. URL: <https://www.city.kharkov.ua/ru/index/strategya-rozvitku-xarkova/strategya-rozvitku-xarkova-2030.html> (дата звернення: 18.04.2020).
7. Мельников М.В. Общественное пространство города и его приватизация: анализ социологических подходов. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennoe-prostranstvo-goroda-i-ego-privatizatsiya-analiz-sotsiologicheskikh-podhodov/viewer> (дата звернення: 10.05.2020).

8. Центральный парк культуры и отдыха им. М. Горького. URL: <https://kharkov.detivgorode.ua/tsentralnyj-park-razvlechenij/> (дата звернення: 17.04.2020).
9. Радіонова Л.О. Знак і символ як форми комунікації культур в сучасних умовах. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку* : наук. зб. Вип. 27 / упоряд. і наук. ред. В.Г. Виткалов. Рівне : РДГУ, 2018. С. 13-17.

REFERENCES

1. Harvey, David (2003), The Right to the City. *International Journal of Urban and Regional Research*. URL: <https://newleftreview.org/issues/II53/articles/david-harvey-the-right-to-the-city.pdf> (access April 15, 2020).
2. Mitchell, Don (2003), The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space 1st Edition. New York : Guildford Press. [in American].
3. Arendt, Khanna (2000), Vita activa, ili O deyatelnoy zhizni [Vita activa, or About active life], Translated Bibikhin, V.V., St. Petersburg, Russia.
4. Lofland, Lynn. (1998), The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Territory. New York. [in American].
5. Radionova, L.O. (2020), Public space as a basis for the development of the modern city. *Lyudske spivtovarystvo: aktualni pytannya naukovykh doslidzhen*. Materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi [Human community: topical issues of scientific research: Proceedings of the international scientific-practical conference], Dnipro, February 14–15. 2020. P. 41–44.
6. Strategy of Kharkov until 2030 (2020). URL: <https://www.city.kharkov.ua/ru/index/strategya-rozvitku-xarkova/strategya-rozvitku-xarkova-2030.html> (access April 18, 2020).
7. Melnikov, M.V. (2017), Obshchestvennoye prostranstvo goroda i yego privatizatsiya: analiz sotsiologicheskikh podkhodov. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obshchestvennoe-prostranstvo-goroda-i-yego-privatizatsiya-analiz-sotsiologicheskikh-podkhodov/viewer> (access May, 102020).
8. Central Park of Culture and Leisure. M. Gorky. (2013). URL: <https://kharkov.detivgorode.ua/tsentralnyj-park-razvlechenij/> (access April 17, 2020).
9. Radionova, L.O. (2018), Sign and symbol as a form of communication of cultures in modern conditions. *Ukrayinska kultura : mynule, suchasne, shlyakhy rozvytku* [Ukrainian culture: past, present, ways of development] *Zbirnyk nsukovykh prac*. Vol. 27. P. 13–17.

Radionova Lyudmila Oleksiivna

PhD, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Political Science
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
17, Marshal Bazhanov str., Kharkiv, Ukraine

Radionova Olga Mykolaivna

PhD, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Tourism and Hospitality
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
17, Marshal Bazhanov str., Kharkiv, Ukraine

PUBLIC SPACE OF THE CITY VERSUS RIGHT TO THE CITY

Problem. The concept of public space is the main topic of debate on the right to the city. **The purpose of the study is to analyze the public space of the city in close connection with the right of the citizen to the city. Research methods:** system-structural and phenomenological. The system-structural method made it possible to identify the logic of construction and functioning of public spaces. The phenomenological method gave grounds to reveal the fundamental conditions of explication of the right to the city in the space of everyday life. **Results.** The public space of the city is analyzed in the context of empirical and ideological. The first concerns the field of practice. In this sense, the term «public space» is used to represent social diversity, to assimilate and accept this diversity by urban residents. The second interpretation is related to the concept of the right to the city in

a more familiar sense: that is, the public space here is seen as a platform for the representation of political struggle. Public spaces exist, and they are possible through the activity of people, even if they are not perceived as a value or a right of citizens. Unpretentious discussions show two different points of view. «Post-Soviet» point of view does not allow to connect the personal and the public in open spaces: here the protection of symbolic space from the intrusions of everyday life is crucial. The emergence of a «Europeanized» view implies that the appropriation of public space should be the right of citizens. This shows a slow transition from the Soviet model of the double life of the city, where public and private life are rigidly separated from each other, to the model of the city, in which public space is used for the daily needs of people.

Key words: *city, public space, right to city, conflict, practices of using space, post-socialist urban communities.*